

การอุดมศึกษากับปัญหาวิกฤตของชาติ

ศาสตราจารย์ระพี สาคริก*

แน่นอนที่สุด หากเข้าใจธรรมชาติของมนุษย์ได้ย่อมพบว่า การเริ่มต้นคิดและปฏิบัติสิ่งใดก็ตาม น่าจะได้รับผลกระทบจากสิ่งนั้นเป็นเหตุสำคัญ เว้นเสียแต่ว่าบุคคลผู้ถูกกระทบแล้วยังคงนิ่งเฉยโดยที่ขาดความเห็นว่าจะถือเป็นโอกาสที่ช่วยให้ตนนำมาคิดค้นหาความจริงเพื่อการเรียนรู้มุ่งสู่รากฐานตนเองลึกซึ้งยิ่งขึ้น ทำให้การดำเนินชีวิตจำต้องสูญเสียชีวิตไปอย่างเปล่าประโยชน์ แม้การนำเรื่อง "การอุดมศึกษากับปัญหาวิกฤตของชาติ" มาเขียน มีเหตุมีผลสืบเนื่องมาจากการที่มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ ได้หยิบยกเอาความสำคัญของเรื่องนี้ขึ้นมาพิจารณาและเชิญให้ผู้เขียนไปบรรยายในโอกาสที่มหาวิทยาลัย ฯ ครบรอบ 30 ปี ตนจึงเกิดความรู้สึกว่า น่าสนใจนำมาคิดค้นหาความจริง โดยที่ตัวเองคิดเสมอว่าตนยังมีภูมิปัญญาไม่ลึกซึ้งมากนัก จึงมองเห็นโอกาสที่จะฝึกฝนโดยหวังผลจากการเขียนเรื่องนี้ด้วย คงต้องขอขอบคุณมหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์ที่ได้กรุณาให้โอกาสอันดีไว้ ณ ที่นี้

ทำความเข้าใจการศึกษาจากสังขธรรม

ก่อนอื่น ผู้เขียนใคร่ขออนุญาตชี้แจงความจริงว่า ตนไม่เคยเรียนเรื่องการศึกษาจากสถาบันการศึกษาซึ่งมีครูสอน มีหนังสือตำรา และมีการกำหนดหลักสูตร มาจากแห่งไหนทั้งนั้น แม้หลายต่อหลายคนมักกล่าวว่าผู้เขียนเป็นบุคคลผู้เก่งกาจเรื่องกล้วยไม้ในระดับโลก ตนก็ไม่ได้เรียนมาบนวิถีทางดังกล่าว อีกทั้งยังไม่คิดด้วยว่าตนเก่งกว่าคนอื่นนอกจากรู้สึกเสมอว่า ก็ไม่เห็นจะเก่งหรือดีไปกว่าใคร

แต่ก็ปฏิเสธไม่ได้ว่า ตนผ่านการเรียนรู้มาบนวิถีทางซึ่งใช้ธรรมชาติในชีวิตตนเอง ซึ่งมีสื่อการเรียนรู้สานถึงเพื่อนมนุษย์ทุกรูปแบบ โดยปราศจากการเลือกที่รักมักที่ชังอย่างมั่นคงมาโดยตลอด จนกระทั่งผ่านพ้นมาอย่างมีขั้นตอนโดยถือเหตุและผลเป็นพื้นฐานถึงระดับหนึ่งแล้ว

- * ศาสตราจารย์
- * อดีตอธิการบดีมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์
- * อดีตกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ ทบวงมหาวิทยาลัย
- * อดีตกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิ สภามหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

ดังนั้น สัจธรรมซึ่งช่วยให้ตนนำมาเขียนไว้ ณ โอกาสนี้จึงน่าจะถือว่าเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากความคิดเห็นจากรากฐานตนเองซึ่งมีรูปลักษณะเฉพาะตัว อีกทั้งมีการเปลี่ยนแปลงอย่างอิสระจากรากดังกล่าว ส่วนบุคคลอื่นจะมองเห็นและเข้าใจอย่างไรย่อมสุดแล้วแต่พื้นฐานของแต่ละคน โดยที่มันแตกต่างกันหลากหลายเป็นธรรมชาติ

ถ้าบุคคลไหนมองเห็นได้ลึกซึ้งถึงแก่นแท้ของชีวิตแล้วว่า “ธรรมชาติได้มอบโอกาสให้เรียนรู้ความจริงจากทุกสิ่งทุกอย่าง ซึ่งปรากฏเปลี่ยนแปลงอยู่รอบด้านโดยมีเหตุผลเชื่อมโยงกันและกัน อีกทั้งยังสัมพันธ์ถึงวิถีชีวิตตนเองอย่างเป็นกระบวนการมาตั้งแต่เกิดจนถึงจุดที่สุด” เพื่อหวังให้แต่ละคนสามารถหยั่งรู้ได้อย่างพร้อมมูลครบถ้วนที่สุดจากรากฐานจริงแห่งตน

ดังเช่นที่หลักธรรมได้ชี้ไว้อย่างชัดเจนว่า “เกิดมาแล้วต้องทำให้ดีที่สุด” ซึ่งอาจมีความหมายค่อนข้างลึกซึ้งมาก สำหรับผู้ซึ่งยังห่างจากการเข้าถึงจุดนี้ได้จริง แต่ก็เชื่อว่าวันหน้าจะทำได้ หากนำปฏิบัติอย่างจริงจังจากความจริงโดยที่ทุกคนน่าจะมียู่แล้วอย่างเท่าเทียมกัน

อนึ่ง ปัญหาซึ่งพบอยู่ในสังคมรวมทั้งวิถีการดำเนินชีวิตของแต่ละคนถือเป็นเรื่องธรรมดา และทั้งนั้นเนื่องจาก “ธรรมชาติได้มอบปัญหามาให้มนุษย์ทุกรูปทุกนาม ใช้เป็นเครื่องมือเพื่อเรียนรู้ความจริงจากทุกชีวิตและสรรพสิ่งทั้งหลาย ซึ่งนอกจากจะอยู่ร่วมกันแล้วยังมีเหตุสัมพันธ์ถึงซึ่งกันและกันด้วย” ดังนั้นจึงควรถือว่าทุกชีวิตและทุกสิ่งซึ่งปรากฏอยู่รอบด้าน คุณภาพและความสำคัญเสมอเหมือนกันหมด

“สัจธรรมจากการเปลี่ยนแปลงของแต่ละสิ่งในแต่ละช่วง ย่อมมีสองด้าน” ด้านหนึ่งสภาพออกมาปรากฏเห็นเป็นรูปแบบอย่างหลากหลาย ซึ่งด้านนี้หมายถึงกระแสการนำใช้ประโยชน์ไม่อาจยึดถือเป็นสิ่งมั่นคงยั่งยืนแต่อย่างใดไม่ ส่วนอีกด้านหนึ่งคือรากฐาน ย่อมมีการเจริญลึกซึ้งอย่างเดี่ยวยิ่งขึ้น ด้านนี้จึงถือสัจธรรมที่สามารถสร้างความมั่นคงยั่งยืนให้บังเกิดขึ้นและครอบคลุมทุกส่วนซึ่งอยู่ร่วมกันอย่างเป็นกระบวนการ โดยมีเหตุมีผลสานถึงกันอย่างเป็นระบบ

ดังนั้น หากบุคคลใดตกอยู่ในสภาพ “ยึดติดรูปแบบ” ทำให้มองเห็นความจริงภายในของตนเองซึ่งสานจากภาวะหลากหลายลงถึงความเป็นหนึ่งเดียวได้ยากขึ้น ย่อมส่งผลให้ชีวิตขาดความมั่นคงมากขึ้นเป็นลำดับ เมื่อได้รับผลกระทบโดยแรงกดดันหรือล่อหลอกจากอีกด้านหนึ่งด้วยน้ำหนักมากกว่ากัน ณ จุดนั้น ย่อมประคองไว้ไม่ได้จึงจำต้องตกไปอยู่ในสภาพเป็นทาสอิทธิพลในระดับดังกล่าว ทำให้ชีวิตเสี่ยงต่อผลเสียหายถึงที่สุดได้ไม่ยาก

ภาวะยึดติดรูปแบบซึ่งอยู่บนพื้นฐานความหลากหลาย มีผลกำหนดให้คนมีแนวคิดที่ปัญหาต่าง ๆ ในลักษณะแยกจากกันเป็นเอกเทศ หรือที่เรียกว่า “ตัวใครตัวมัน” และมีแนวโน้มออกด้วยทิศทางซึ่งเน้นออกจากตัวเองมากกว่ามองกลับมาสู่ด้านหนึ่ง แทนการมองได้สองด้านและความจริงถึงเหตุกับผลที่มีการเชื่อมโยงกันภายในแต่ละสิ่งซึ่งมีปฏิสัมพันธ์สานถึงกันระหว่างแต่ อีกทั้งยังมีภาพเชิงซ้อนกันอย่างเป็นระบบตามขั้นตอนของความสำคัญอย่างแท้จริง โดยสานจาก

ต่างซึ่งมีรากฐานหยั่งลงสู่พื้นดินชั้นสู่ด้านบน ช่วยให้ชีวิตเติบโตยิ่งขึ้นสู่ทุกส่วนเท่าที่ได้รับมาจากธรรมชาติ มีผลสมบูรณ์ครบถ้วนยิ่งขึ้น

หากมองเห็นสังขรณ์ของการเปลี่ยนแปลงได้สองด้านอย่างอิสระ ย่อมรู้ความจริงว่า เมื่อหันหนึ่งสูงขึ้นย่อมกำหนดให้อีกด้านหนึ่งจำต้องตกต่ำลงไปอย่างเป็นธรรมชาติ น่าจะพบความจริงต่อไปว่า ชาติใดที่อยู่ในด้านร้อนของโลก หากรากฐานคนในชาติตกอยู่ในความประมาท ย่อมถูกอิทธิพลเฟื่องฟูซึ่งชาติในด้านหนาวกว่า ถ่ายเทเข้ามาครอบงำทำลายถึงธรรมชาติในตัวเองได้ง่าย ซึ่งจะอ่านได้จากทุกรูปแบบของพฤติกรรม

กรณีตัวอย่างจากผลที่ปรากฏ

ตัวอย่างเช่นประเด็นการอนุรักษ์พันธุ์พืชระหว่างประเทศ ซึ่งในในช่วงที่ผ่านมาแล้ว มีการเข้ามาล่าดินแดนเพื่อหวังเปิดทางให้สามารถนำอิทธิพลรูปแบบเข้ามาแพร่สู่ท้องถิ่น โดยที่มีการนำไปใช้ประโยชน์อย่างเป็นวัฏจักร จนกระทั่งมาถึงช่วงหลัง ๆ สังเกตเห็นคนท้องถิ่นในบางจุดเริ่มรู้เท่าทัน จึงมีทั้งหลอกล่อและบังคับให้ปิดกั้นกันเองโดยอ้างเหตุผลว่าต้องการอนุรักษ์ไว้มิให้สูญพันธุ์

ประกอบกับภาพรวมของคนในโครงสร้างสังคมลักษณะนี้ มีธรรมชาติ ที่เห็นได้ถึงช่องว่างระหว่างด้านบนกับด้านล่างมีอยู่ในรากฐานชัดเจนมาก กลุ่มคนที่ขึ้นไปสู่ด้านบนจึงตกอยู่ในสภาพไร้ชั้นต่างชาติได้ง่ายกว่า ทำให้เกิดการใช้อำนาจปิดกั้นกันเอง แม้คนส่วนใหญ่ซึ่งอยู่ด้านล่างจะเป็นพื้นฐาน แต่ก็ถูกด้านบนทั้งถ่วงและครอบงำอิสรภาพที่รากฐานการเรียนรู้ หากเปิดให้เฉพาะด้านที่อยู่ภายนอกด้านเดียว จนทำให้เกิดความสับสนในสังคมกว้างขวางมากขึ้นเป็นลำดับ

ตามมด้วยขั้นตอนที่สองคือเรื่อง “สิทธิบัตรพันธุ์พืช” ซึ่งมาถึงช่วงปัจจุบัน คนในประเทศร้อนยิ่งผ่านระบบการจัดการศึกษามาแล้วและยิ่งมุ่งไปสู่สาขาธุรกิจซึ่งเป็นส่วนปลายของด้านรูปแบบส่วนมากมักมองว่า “เมื่อฝรั่งทำเราก็น่าจะทำตาม หรือยืนอยู่ด้านเดียวกับฝรั่ง” และจำเป็นต้องเคารพสิ่งที่เขาทำไว้แล้ว มิฉะนั้นเราจะอยู่ไม่ได้ ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงการสูญเสียรากฐานความเป็นมนุษย์ซึ่งควรจะมีความเป็นตัวของตัวเอง ช่วยให้ยืนอยู่บนพื้นฐานของการรู้เหตุรู้ผลอย่างสมศักดิ์ศรี

หากสามารถรู้เหตุรู้ผลย่อมมองเห็นสังขรณ์ซึ่งมีสองด้านได้อย่างชัดเจนว่า เพราะในเขตหนาวพืชพันธุ์ไม้จึงต้องนำเอาพันธุ์ไม้ไปจากที่อื่น ทำให้มีการสงวนสิทธิไว้สำหรับตน ส่วนด้านร้อนมีพันธุ์ไม้เป็นของท้องถิ่นเองหากมีการสงวนสิทธิไว้สำหรับผู้ซึ่งนำไปใช้ประโยชน์ก่อนก็ยิ่งเร่งให้มีการทำลายกันเองเร็วขึ้น ในเมื่อมีการมองเห็นว่าน่าจะกระจายทุกสิ่งทุกอย่างที่เคยเป็นปัญหามาแล้ว กระทั่ง การพัฒนาชนบท ซึ่งมองความสำคัญที่การกระจายอำนาจ” กลับมีผล “กระจายการรวบอำนาจสู่ชนบท” โดยเหตุที่ขาดความนึกถึงความสำคัญของรากฐานซึ่งควรจะอิสระก่อนอื่นแทนที่จะเริ่มต้นจากแผนกระดาษและกฎระเบียบ จึงปรากฏผลว่า คนชนบทที่อยู่ด้านบนมุ่งสู่อำนาจในเมืองมากขึ้น ส่วนด้านล่างซึ่งส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรมุ่งไปเป็นทาสรับใช้ในเมืองรวมทั้งผ่านเมืองไปเป็นทาสรับใช้ชนต่างชาติ ชัดเจนมากขึ้น

กับอีกด้านหนึ่ง ผู้ที่ขึ้นไปถึงอำนาจด้านบน มีทั้งเชิญชวนและเปิดโอกาสให้ชนต่างชาติเข้ามาอยู่ในฐานะเป็นนายเพียงต้องการเงินและสิ่งประดิษฐ์ โดยนำเอา “ระบบอุตสาหกรรมซึ่งไม่ได้มีพื้นฐานเกิดจากท้องถิ่นเอง” จึงขาดจิตสำนึกผูกพันอยู่กับท้องถิ่น แต่มุ่งไปสนองประโยชน์แก่ถิ่นฐานที่เขา เข้ามาไว้บนพื้นดินอันเป็นถิ่นฐานตัวเองด้วยความรู้สึกชื่นชมยินดี

เปิดโอกาสให้อีกด้านหนึ่งมีแผนนำเอาสิ่งซึ่งมีมลพิษมาลงไว้ อีกทั้งมีผลตูดคนจากเกษตรกรรมซึ่งเคยมีรากฐานจิตใจผูกพันอยู่กับพื้นดินถิ่นเกิดเพื่อการดำเนินชีวิต จำต้องละทิ้งที่ชีวิตที่แท้จริงของตัวเอง มาสมัครเป็นทาสรับใช้ผลประโยชน์ซึ่งชนต่างชาติถืออิทธิพลอำนาจอยู่สูงกว่า ทำให้ชีวิตตกอยู่ในสภาพไร้คุณค่าลึกลงยิ่งขึ้น

มาถึงปัจจุบัน หากมองเห็นความจริงซึ่งเป็นกระบวนการได้อย่างครบถ้วน น่าจะยอมที่ประเทศจำต้องตกอยู่ในสภาพซึ่งอาจกล่าวได้ว่า ล้มละลายอย่างเห็นได้ชัดเจนมาก ถ้าหันกลับมามองที่เงื่อนไขซึ่งแฝงอยู่ในรากฐานการศึกษา ทั้งในด้านที่เป็นธรรมชาติจากรากฐานของแต่ละคน ด้านการจัดการซึ่งนำไปสู่การใช้ประโยชน์ ประเด็นการไปเรียนต่อต่างประเทศโดยที่ฝังความเห็นว่าเขาเจริญก้าวหน้ากว่าเรา หากสามารถรักษาความเป็นตัวของตัวเองซึ่งควรจะมีอยู่ในรากฐานได้อย่างมั่นคงโดยตลอด ย่อมนำความรู้กลับมาปฏิบัติจากด้านดังกล่าว ซึ่งนับว่าประเทศจะได้รับประโยชน์จากการสร้างสรรค์ได้อย่างแท้จริง

ทั้งนี้และทั้งนั้น หลังจากกลับมาสู่มาตุภูมิแล้วไม่ว่าจะคิดและปฏิบัติสิ่งใดคงมองเห็นคุณค่าที่สำคัญที่พื้นดินเราเองจึงสานการพัฒนารุ่งขึ้นมาจากสิ่ง ๆ ซึ่งเกิดขึ้นและมีอยู่ในท้องถิ่นโดยเหตุที่สิ่งเหล่านี้พร้อมมูลกว่าเขา ยิ่งไปพบความจริงว่า เขานำเอาไปจากถิ่นเราและนำไปทำได้ดีกว่าก็ยิ่งความมานะมากขึ้น นอกจากนั้นสิ่งซึ่งอยู่ร่วมกับเรายังมีความหลากหลายให้เลือกได้มากกว่าด้วย

หากภายในรากฐานขาดความเป็นตัวของตัวเอง แน่นอนที่สุด เมื่อไปสัมผัสกับบรรยากาศต่างถิ่นซึ่งเจริญก้าวหน้าในด้านรูปวัตถุมากกว่า ประการแรกขาดการมองเห็นได้ลึกซึ้งว่าแต่เดิมมีต้นตอมาจากไหน ประการที่สองยอมติดความคิดที่ขาดรากฐานจริงกลับมาเผยแพร่สู่ชนรุ่นหลัง ผลทำลายรากฐานการเรียนรู้ซึ่งควรจะมีมั่นคงอยู่กับท้องถิ่นตัวเอง ทำให้ทุกสิ่งภายในระบบสังคมจำสูญเสียบางอย่างลึกซึ้งอีกทั้งกว้างขวางมากขึ้น

การจัดการศึกษาในช่วงที่ผ่านมาส่งผลทำให้เกิดอะไรขึ้นแก่ประเทศ

หลักธรรมได้ชี้ถึงความจริงไว้อย่างชัดเจนว่า “เมื่อด้านหนึ่งจำต้องสูญเสียไป ย่อมได้รับจากอีกด้านหนึ่งเป็นสิ่งตอบสนอง” ดังนั้นเมื่อการถ่ายทอดความเป็นตัวของตัวเองสู่ชนรุ่นหลังได้รับผลสำเร็จ ย่อมทำให้จิตใจและความคิดมีธรรมชาติที่จงเป็นทาสคนอื่น และสานถึงพฤติกรรมร่างกายอย่างเห็นได้ชัด ลงได้เป็นธรรมชาติย่อมขาดการรู้สึกได้ ยิ่งไปกว่านั้นผลที่ปรากฏกำลังจะแสดงให้เห็นภาพความจริงซึ่งอาจเรียกได้ว่า “มีหนี้สินติดแผ่นดิน” ส่วนสภาพชีวิตก็จะตกไปอยู่ในลักษณะซึ่งอาจเรียกว่า “เป็นทาสในเรือนเบี้ย” ทำให้ห่างจากการปลดออกมากยิ่งขึ้น

ช่วงนี้ จะมีคนไทยส่วนหนึ่ง น้อมรำลึกในพระมหากรุณาธิคุณชัดเจนมากขึ้น เนื่องจากใน
อดีตพระองค์ท่านได้ทรงตัดสินพระทัยอย่างเด็ดเดี่ยวให้เลิกทาส ซึ่งชนรุ่นหลังพึงต้องสืบทอดพระ
ราชปณิธาน แต่ช่วงถัดมาแม้ว่าอาจมีการสืบทอดความคิดและการนำปฏิบัติอย่างเป็นระบบ แต่
ยังคงเป็นไปในลักษณะของตัวบุคคล ยิ่งทำจริงจึงยิ่งเห็นได้ชัดเจนทุก ๆ เรื่อง

ภาคีไทยในช่วงก่อน ๆ ซึ่งมีคนในสังคมหยิบยกมากล่าวกันเสมอ ๆ ว่า “ตัวตายดีกว่า
ชาติตาย” ซึ่งในช่วงนั้นคนไทยยังมองด้วยภาพพจน์ว่า “คือการตายด้วยอาวุธในสนามรบด้านเดียว
เท่านั้น” จากรากฐานซึ่งยังคงยึดติดอยู่กับรูปแบบเก่า และดูจะเหนียวแน่นมากขึ้นทำให้เห็นว่า เมื่อ
กล่าวถึงภาคีเหล่านี้ก็ยังคงมองเห็นภาพเช่นเดิม ทั้ง ๆ ที่ทุกสิ่งเปลี่ยนแปลงมาเน้นความสำคัญอยู่ที่
ด้านเศรษฐกิจ โดยเหตุที่มีการใช้รูปวัตถุซึ่งมีบทบาทสัมพันธ์อยู่กับวิถีชีวิตประจำวันเป็นเครื่องมือทำ
สงคราม

ดังจะพบความจริงว่า คนส่วนใหญ่ยังมีนิสัยชอบอ้างเงื่อนไขซึ่งอยู่นอกตัวเองเป็นเหตุเป็นผล
เพื่อให้ตนมีโอกาสได้มาซึ่งวัตถุ แม้ยังได้ยินจากปากคนในแวดวงการจัดการศึกษาระดับอุดมศึกษาที่
กล่าวอ้างว่า “สมัยนี้ขึ้นทำอย่างนั้นก็จำต้องอดตาย” บ้างก็กล่าวว่า “จำต้องปากกัดตีนถีบ” ซึ่งหลัง
จากรับฟังแล้วทำให้คิดจะเสริมต่อไปว่า “ถึงขนาดต้องหันหลังให้กับลูกศิษย์ แม้กระทั่งลูกหลาน
ตัวเองกระนั้นหรือ” แต่ยังมีสติจึงระงับไว้ทันเนื่องจากทราบว่าเป็นธรรมชาติแล้วก็คงไม่มีประโยชน์
อันใดนอกจากยอมรับความจริงและเก็บไว้เป็นข้อมูล นับว่าดีที่สุดแล้ว

แม้การกล่าวแต่ละช่วงอาจมีเหตุผลสืบเนื่องมาจากต่างกรณีกันก็ตาม แต่ถ้านำเอากระบวนการ
ปัญหาซึ่งเป็นสิ่งเฉพาะเรื่องมาพิจารณา น่าจะมองเห็นความจริงว่าล้วนสะท้อนภาพให้เห็นถึง “การใช้
เงื่อนไขซึ่งเกิดจากเจตนาที่จะใช้ความต้องการด้านรูปธรรมวัตถุมาเป็นข้ออ้าง” เพื่อหวังสละความ
เป็นตัวของตัวเอง หรืออาจกล่าวว่าขาดรากฐานอันควรจะมั่นคงยิ่งขึ้นเพราะหยิ่งลงลิกซึ่งยิ่งเก่า จึงไม่
อาจเป็นหลักและร่มเงาที่ร่มเย็นให้กับชนรุ่นหลังได้อย่างแท้จริง

ความหมายของอุดมศึกษาน่าจะสอดคล้องกันกับสังคมนิยมของชีวิตมนุษย์

ความหมายของอุดมศึกษาไม่น่าจะถูกล้อมกรอบไว้ด้วยรูปแบบที่เป็นมหาวิทยาลัยอันเป็นเพียง
สิ่งสมมติซึ่งกำหนดขึ้นโดยคน แต่น่าจะหมายถึงรากฐานแนวคิดซึ่งมีเหตุมีผลสอดคล้องกันกับความ
ต้องการของชีวิตมนุษย์โดยถือความจริงเป็นพื้นฐาน

หากหลักการดังกล่าวชอบแล้วด้วยเหตุและผล คงต้องนำมาคิดต่อไปอีกว่า ถ้าผู้มีหน้าที่รับผิดชอบ
ในการจัดการรวมถึงผู้ที่เกี่ยวข้องทั้งทางตรงและทางอ้อมขาดคุณสมบัติอันพึงรู้ได้ ย่อมมีผลกำหนด
ให้ผลจากการพัฒนา มุ่งไปสู่ทิศทางตรงข้ามกันกับเป้าหมายที่แท้จริง หรืออาจกล่าวว่า ถ้าผู้ใหญ่ขาด
การรู้ถึงความจริงของชีวิตคนและเน้นความสำคัญที่การใช้สังคมนิยมของคนเป็นพื้นฐาน ย่อมไม่อาจ
นำไปสู่ความสำเร็จ หากกลับส่งผลทำลายคุณค่าความเป็นมนุษย์ของคนในด้านที่ยังด้อยโอกาส

และชนรุ่นหลังลึกซึ้งยิ่งขึ้นเพราะความรู้เท่าไม่ถึงการณ์

ในอดีตที่ผ่านมาแม้กระทั่งถึงปัจจุบัน คนส่วนใหญ่ในสังคมมักเข้าใจความหมายของ
อุดมศึกษาเน้นที่มหาวิทยาลัย ซึ่งเป็นเพียงส่วนปลายของการจัดการ อีกทั้งยังเป็นด้านรูปแบบ
นั้น จึงมีผลทำลายรากฐานซึ่งควรได้รับโอกาสให้หยั่งลงสู่พื้นดินลึกซึ้งยิ่งขึ้นอย่างสอดคล้องกัน
เจริญเติบโตตามเหตุและผล

ดังเช่นที่มักกล่าวกันว่า ขาดความต่อเนื่องซึ่งควรจะเริ่มต้นจากปฏิสนธิ ผ่านชั้น
บรรยากาศในครอบครัวเข้าถึงโรงเรียนและมหาวิทยาลัย จนกระทั่งออกมาเผชิญความจริง
ภายนอก แต่ก็หาใช่ช่วงว่างซึ่งอยู่ในครอบครัว ในโรงเรียนและมหาวิทยาลัยจะไม่มี
จากโลกภายนอก ยิ่งชีวิตในมหาวิทยาลัยควรมีการครอบคลุมไว้ทั้งหมดตั้งแต่ช่วงเริ่มต้น

ดังนั้น ประเด็นสำคัญซึ่งควรมีอยู่ในกระบวนการเรียนรู้จึงควรมีการมองเห็น เหตุ
ซึ่งเชื่อมโยงทุกส่วนถึงซึ่งกันและกันเป็นหนึ่งเดียวโดยถือสิ่งที่อยู่ในระดับพื้นดินเป็นฐาน กับ
หนึ่งคือภาพที่ซึ่งมีการซ้อนกันอย่างเป็นระบบตามเหตุและผลจากด้านล่างขึ้นสู่ด้านบน ทำให้
ที่ก้าวขึ้นถึงระดับบนสามารถครอบคลุมถึงระดับล่างได้ทั้งหมดช่วยให้สามารถมองเห็นภาพ
อดีตอยู่ด้านล่างเป็นธรรมชาติ

หลายคนมักกล่าวว่า “ชีวิตไม่อาจย้อนกลับไปสู่ออดีตได้” ความคิดลักษณะนี้เกิดจาก
ครอบงำโดยอิทธิพลวัตถุหรืออาจกล่าวว่า เป็นความคิดที่เกิดจากรากฐานการเรียนรู้ถูกทำลาย
จะผิด เพราะหากเห็นความจริงย่อมพบว่า อดีตเป็นสิ่งเข้าไปแฝงอยู่ในรากฐานของแต่ละคน ถ้า
สติย่อมมีนิสัยทบทวนตัวเองจึงมีโอกาสค้นพบความจริงได้ทุกเรื่อง วันแต่ได้มีการใช้ชีวิตอย่างปร
มาโดยตลอด ดังนั้นผู้ซึ่งดำเนินชีวิตอย่างไม่ประมาทจึงสามารถบรรจุข้อมูลไว้ในใจได้มากกว่าผู้ที่
ตามกระแสสังคมภายนอกไปอย่างไรคุณค่าและความหมาย

ในช่วงซึ่งตนยังเป็นนักเรียนชั้นต้น ๆ ในมหาวิทยาลัย เคยรับฟังครูคนหนึ่งซึ่งผ่านการ
ในมหาวิทยาลัยมาจากเมืองฝรั่งยืนกล่าวย้ำหน้าชั้นเป็นครั้งคราวว่า เริ่มต้นต้องเรียนรู้ทุกอย่าง
ช่วงปลายต้องรู้อย่างเดียวจึงจะถือว่ารู้จริง ซึ่งขณะนั้นต้องยอมรับว่าตนยังขาดประสบการณ์
ทำท่าเหมือนว่าจะเห็นจริงเห็นจริงไปตามด้วย

แต่เนื่องจากตนมีนิสัยสนใจปฏิบัติจากรากฐานความคิดของตัวเองอย่างมั่นคงมาโดยค
เมื่อชีวิตผ่านพ้นมาถึงช่วงหนึ่งจึงทำให้มองเห็นความจริงจากด้านซึ่งอยู่ตรงข้าม อีกทั้งยังมอง
แนวคิดซึ่งรับฟังจากครูเมื่อครั้งที่ตนยังเรียนอยู่ในมหาวิทยาลัย เกิดจากการมองสู่ด้านรูปแบบด้าน
ทำให้หากผู้รับฟังขาดการไหวตัวทำให้รู้เท่าทัน ก็น่าจะมีผลทำให้นักเรียนรับเอาเงื่อนไขความ
ตัวเพิ่มขึ้นอย่างปราศจากการรู้ได้

ครูสอนซึ่งช่วยให้ตนสามารถรู้ความจริงจากเรื่องดังกล่าว น่าจะได้แก่ การอุทิศตนค้นคว้า
กล้วยไม้ทั้ง ๆ ที่ไม่ได้เรียนมาจากโรงเรียนและมหาวิทยาลัย อีกทั้งยังลงมือทำอย่างจริงจัง

การใช้รายได้ส่วนตัวซึ่งมีไม่มากนัก เพียงเงินค่าจ้างในช่วงที่เพิ่งจบจากมหาวิทยาลัยใหม่ ๆ แต่ประกาศคำมั่นไว้ในใจอย่างชัดเจนว่าจะขอทำเพื่อเพื่อนมนุษย์อย่างปราศจากการเลือกพวกพ้องเลือกกลุ่ม หากเน้นความสำคัญที่คนด้อยโอกาสและเยาวชน และนำปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งอีกด้านหนึ่งซึ่งมีการสนับสนุนให้เกิดระบบปกป้องคุ้มครองกันร่วมด้วย จึงทำให้มีโอกาสสานความรู้สึกรวมถึงทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิตคน ในเมื่อทำไปแต่ละช่วงช่วยให้มีโอกาสพบปัญหาจากทุกเรื่อง

การที่กล่าวได้ว่า รู้ได้ทุกเรื่อง หาใช่ตนเป็นคนพิจารณาเป็นผู้รู้ หากอ่านจากการที่ผู้อื่นมองเห็นและขอร้องให้ไปบรรยาย โดยกำหนดหัวข้อมาให้เอง ทำให้มีโอกาสนำมาพิจารณาจึงพบความจริงว่า เพราะเขาเห็นว่า ตนมีความคิดที่คาดหวังไว้ในเรื่องนั้น จึงได้ขอให้ไปพูด แท้จริงแล้วผู้ขอร้องก็คือครูซึ่งชี้ความจริงให้เรามีโอกาสรู้และเห็นได้ แต่ก็ยังมีคนส่วนหนึ่งหลังจากทราบว่าตนจะเดินทางไปบรรยายก็มักถามว่า ไปพูดเรื่องกล้วยไม้หรือ จึงช่วยให้ได้รับข้อมูลเพิ่มขึ้นอีกด้านหนึ่งว่า ยังมีคนซึ่งตกอยู่ในภาวะยึดติดรูปแบบอีกเป็นจำนวนมาก หลายคนอยู่ในตำแหน่งบริหารระดับสูง จึงมีบทบาทกำหนดการถ่ายทอดภาวะยึดติดให้กับกลุ่มคนในส่วนซึ่งตนเกี่ยวข้องได้ด้วย

หากพบความจริงได้ว่า การจัดการอุดมศึกษายังคงมีแนวโน้มสร้างภาวะยึดติดรูปแบบให้กับคนส่วนใหญ่ ก็น่าจะพบความจริงว่า มีผลสนองตอบแก่สาธารณชนในสังคมลุ่มมุกกว้าง หรือว่าถ่มอยู่ภายในกรอบของตัวเองอย่างแคบ ๆ อย่างยากที่จะเปิดอกได้ ยิ่งผลจากสาขาวิชาสายตรงย่อมเห็นได้ชัด ดังเช่นที่มักกล่าวกันว่า ยึดติดอยู่กับสาขาวิชาและตำรา ย่อมมีผลทำให้ยึดติดพรรคพวกด้วย ซึ่งนับได้ว่าเป็นปัญหาพื้นฐานที่สังคมปัจจุบัน ทำให้โอกาสที่มหาวิทยาลัยจะออกไปรับใช้สังคมโดยมีอีกด้านหนึ่งซึ่งเรียนรู้ความจริงจากสังคมไม่อาจเป็นไปได้ไปอย่างคล่องตัว

เดิมที

เมื่อใดควรถือว่าจบการศึกษาในระดับอุดมศึกษา

ถ้าสามารถเข้าใจถึงความจริงของชีวิตและมองเห็นทุกสิ่งได้สองด้าน ก่อนพิจารณาว่าจบการศึกษาอย่างครบถ้วนแล้ว น่าจะใช้สัจธรรมของชีวิตเป็นสิ่งตัดสิน ทำให้แบ่งออกได้เป็นสองด้านกล่าวคือ ด้านแรก หมายถึงการใช้ธรรมชาติจากรากฐานตนเองซึ่งมีบทบาทกำหนดทิศทางความคิด โดยเหตุที่รากฐานมีโอกาสเปลี่ยนแปลงหยั่งลงลึกซึ่งถึงระดับหนึ่งช่วยให้ตนหวนกลับมาเห็นความจริงได้อย่างชัดเจนแล้ว

หากมองเห็นภาพรวมของชีวิตและการเปลี่ยนแปลงภายในองค์ประกอบซึ่งมีร่างกายกับจิตใจเปลี่ยนแปลงร่วมกันโดยมีแกนเป็นหนึ่งย่อมพบว่า ระหว่างช่วงเริ่มแรกของการเกิด ชีวิตตกอยู่ในสภาพซึ่งมีอิทธิพลจากด้านร่างกายอยู่เหนือด้านจิตใจอย่างเห็นได้ชัด ทั้งนี้และทั้งนั้นเนื่องจากเกิดมาแล้วยังช่วยตนเองไม่ได้ แต่ก็จำเป็นต้องอยู่รอด แม้ภาษาที่ต้องใช้สื่อเพื่อประโยชน์แห่งตนก็ยังมีสภาพเป็นธรรมชาติ ดังจะพบความจริงว่า ทารกร้องไห้เพื่อขอนมหรือไม้อีกก็เป็นเพราะมีอาการเจ็บป่วย หลังจากเติบโตขึ้นมาไม่นานนักก็จะมีการทะเลาะกัน สืบเนื่องมาจากการแย่งชิงของเล่นซึ่งแต่ละคนหวง

แห่น ล้วนแล้วเกิดจากความเห็นแก่ตัวซึ่งเป็นธรรมชาติของเด็ก แต่ผู้ใหญ่ก็ควรจะมีธรรมชาติที่
เข้าใจเด็กจึงไม่ถือสา

ระหว่างที่ชีวิตเติบโตยิ่งขึ้น หากมีการมุ่งปฏิบัติจากรากฐานอันเป็นธรรมชาติของแต่ละคน
ต่อเนื่อง โดยมีผู้ใหญ่เหนือกว่าให้ความเข้าใจและให้กำลังใจ อีกทั้งนำปฏิบัติในสิ่งซึ่งตนเชื่อว่าเป็น
และผลอย่างมั่นคง และสะท้อนภาพความจริงให้เด็กหรือผู้ที่เติบโตตามมากายหลังซึมซับเข้าไป
รากฐาน ย่อมส่งผลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงขึ้นภายในรากฐาน จากการที่ร่างกายเคยมีอิทธิพล
จิตใจมาสู่สภาพซึ่งมีอิสระ ทำให้ความเป็นตัวของตัวเองเด่นชัดมากขึ้น ซึ่งสภาพเช่นนี้ย่อมทำให้
ใจมีอิทธิพลอยู่เหนือร่างกาย

เมื่อครั้งยังเป็นเด็กเคยอยู่ในสภาพที่มองปัญหาออกจากตัวเองด้านเดียว โดยมีเหตุเกิด
ความเห็นแก่ตัว หลังจากชีวิตเติบโตยิ่งขึ้นในทุก ๆ ด้าน หากการเปลี่ยนแปลงความคิดสืบเนื่อง
จากการมุ่งทำงานบนพื้นฐานความคิดซึ่งมีความเป็นตัวของตัวเองอย่างมั่นคงมาโดยตลอด มาถึง
หนึ่งทิศทางความคิดย่อมมีการปรับเปลี่ยนมาสู่อีกด้านหนึ่ง ทำให้มีธรรมชาติที่มองปัญหาต่าง ๆ
หวนกลับมาสู่ตนเองชัดเจนยิ่งขึ้น

ความอยากกับการมองเห็นความจริงที่ตนเอง แม้มีธรรมชาติอยู่บนแกนเดียวกันแต่
คนละด้าน และความอยากมีผลปิดกั้นความสำเร็จ หากนำไปสู่ผลเสียหายมากขึ้นโดยผู้นำปฏิบัติ
พื้นฐานนี้ไม่อาจรู้ได้ถึงความจริง โดยเหตุที่ ความอยากทำให้คนมุ่งไปข้างหน้าและขึ้นสู่ด้านบน
ความอยากเป็นสิ่งทำลายรากฐานจริงจึงพึงพาดตนเองได้ยากยิ่งขึ้น การมุ่งไปข้างหน้าจึง
ในสภาพจำต้องตกเป็นทาสคนอื่น และการขึ้นสู่ด้านบนย่อมตกอยู่ในสภาพขาดรากฐานจำต้อง
ผลเสียหายในที่สุด แม้อ้างว่าขึ้นไปเพราะอยากให้ประเทศชาติดีขึ้น หรืออ้างว่าต้องการให้บ้าน
เป็นประชาธิปไตย ย่อมมุ่งไปสู่ภาวะแตกดับด้วยเช่นกัน

ผู้ซึ่งวิถีชีวิตมาถึงจุดปรับเปลี่ยนทิศทางความคิดอย่างเป็นธรรมชาติ ย่อมเป็นผู้ให้ที่แท้จริง
มีมากขึ้นย่อมช่วยให้บ้านเมืองเจริญก้าวหน้าอย่างมีผลเป็นธรรมชาติอยู่ในตัวแล้ว หรืออาจกล่าว
ละความอยากแม้อยากให้บ้านเมืองเจริญ แต่มุ่งทำงานจากรากฐานความคิดในตนเองอย่างมี
สุขย่อมมีโอกาสถ่ายทอดความรู้และแนวคิดสู่บุคคลอื่นอย่างเป็นธรรมชาติ หลังจากขยายขอบ
อย่างเป็นธรรมชาติไปถึงจุดหนึ่ง ย่อมช่วยให้บ้านเมืองมีความมั่นคงและเจริญก้าวหน้าได้อย่าง
จริง

ความอยากซึ่งมีมาตั้งแต่เกิดอย่างเป็นธรรมชาติ ย่อมสามารถชำระล้างออกได้โดย
กระทบจากปัญหาต่าง ๆ ที่จำเป็นต้องพบจากการปฏิบัติ และการนำปฏิบัติจากรากฐานตนเอง
อิสระย่อมมีความสุข แม้จำเป็นต้องพบกับปัญหาย่อมมีพลังในตัวเองที่จะต่อสู้โดยที่เกิดการต่อสู้
กันทั้งสองด้านคือ ด้านหนึ่งหมายถึงการต่อสู้กับอิทธิพลจากภายนอกแต่ที่นำสำคัญกว่าคือ การ
กับกิเลสซึ่งอยู่ในรากฐานตนเอง ซึ่งด้านนี้มีผลชำระล้างความอยากให้ลดน้อยลง เมื่อกิเลสลด

ทำให้เหลือน้อยลง จึงช่วยให้ทำงานอย่างมีความสุขมากขึ้น แม้ในอนาคตอาจเกิดปัญหาใหม่ ย่อมรู้สึกท้อทลายเหนือความท้อถอยเสมอ

แม้วิถีชีวิตคนจะแตกต่างกันไป แต่ธรรมชาติของการเปลี่ยนแปลงซึ่งมีเหตุมีผลกำหนดทิศทางความคิดเริ่มต้นจากการมองออกจากตัวเองโดยที่ถือว่าคือช่วงของการใช้ประโยชน์จากสิ่งภายนอก มาถึงอีกช่วงหนึ่งซึ่งหวนกลับมาเป็นฝ่ายคืนให้แก่สังคม ก็น่าจะมีทั้งสองด้านที่สมดุลกัน ยิ่งสังคมใดมีคนใช้วิถีชีวิตถึงจุดปรับเปลี่ยนได้เร็วกว่าและเป็นส่วนที่มีน้ำหนักมากกว่าอีกด้านหนึ่ง ย่อมคาดการณ์ได้ว่าด้วยเหตุและผลว่า ช่วยให้สังคมมีความมั่นคงและความเจริญก้าวหน้าให้ทุกคนถือเป็นความหวังได้อย่างแท้จริง

หากในสังคมใด คนในสังคมนั้นแม้ว่ามีอายุค่อนข้างมากแล้วก็ยังไม่ถึงช่วงปรับเปลี่ยนตัวเองอย่างเป็นธรรมชาติย่อมอ่านได้ว่า ได้ปล่อยชีวิตให้ผ่านพ้นมานานแต่ก็ยังเข้าไม่ถึงตัวเอง หากกลายเป็นคนส่วนใหญ่ย่อมส่งผลให้สังคมจำต้องตกต่ำเรื่อย ๆ ในทุก ๆ ด้านอย่างไม่อาจมีใครช่วยเหลือได้ ยิ่งมุ่งไปขอความช่วยเหลือจากที่อื่นย่อมยิ่งตกหนักมากขึ้นไปอีก

ดังนั้น ความหมายของการจบการศึกษาจากด้านรากฐานตนเอง จึงน่าจะได้แก่การที่ชีวิตผ่านจนถึงช่วงที่มีการปรับเปลี่ยนทิศทางสู่มุมมองอย่างเป็นธรรมชาติแล้ว ทำให้มองเห็นความหมายของ "อสรภาพ" ได้ถึงความจริงอย่างลึกซึ้ง จึงมีแต่การมองปัญหาอย่างผู้ปล่อยวาง ช่วยให้มีความมุ่งมั่นในการพัฒนาอย่างมีความสุขยิ่งขึ้น แทนการดำรงชีวิตอยู่อย่างไร้คุณค่าและความหมาย

ด้านที่สอง น่าจะครอบคลุมเอาด้านแรก กับช่วงถัดไปเข้าไว้ด้วยกัน หลังจากช่วงแรกผ่านพ้นมาโดยสมบูรณ์แล้ว หากชีวิตยังคงอยู่ต่อไปย่อมรู้ได้ว่า พึงต้องทำงานเพื่อการเรียนรู้ลึกซึ้งยิ่งขึ้นบนรากฐานการปฏิบัติอย่างดีที่สุด ซึ่งมีใช้มุ่งเน้นที่ด้านนอกดังเช่นในช่วงซึ่งยังไม่ถึงจุดปรับเปลี่ยน หากเน้นด้านในชัดเจนยิ่งขึ้น โดยที่ด้านนี้ช่วยให้มีวิถีทางซึ่งนำไปสู่ศูนย์รวมระหว่างวิชาการทุกสาขาที่เป็นหนึ่งเดียวกัน ไม่ว่าด้านนอกจะมีการแตกกิ่งก้านออกไปมากแค่ไหน หากสามารถเข้าถึงจุดอันเป็นที่สุดแล้วย่อมได้รับการยอมรับว่า "จบการศึกษาอย่างสมบูรณ์ครบถ้วนแล้ว" แต่ก็อยากให้เห็นหรือคิดเองว่าตนถึงแล้วย่อมมุ่งสู่ทิศทางตรงกันข้ามกับความจริง โดยที่สัจธรรมเป็นข้อชี้ไว้อย่างชัดเจน

ดังนั้นจึงสรุปได้ว่า ปริญาซึ่งคนเป็นผู้กำหนดระดับต่ำสูงเอาไว้ จึงหาใช่เป็นสิ่งบ่งบอกของการศึกษาไม่ หากผู้ใดยึดติด ย่อมส่งผลปิดกั้นความรู้ที่แท้จริง ทำให้ด้อยภูมิปัญญายิ่งกว่าหลายสิ่งไม่มีปริญญาเสียอีก ธรรมชาติอันมีอยู่แล้วในตนเองเท่านั้น หากเปลี่ยนไปถึงจุดปรับทิศทางความคิดย่อมบอกตัวเองได้ถึงความจริง

ปัญหาสำคัญซึ่งควรได้รับความสนใจนำมาพิจารณาค้นหาความจริง

ความคิดเป็นสิ่งมีอิทธิพลกำหนดการนำไปปฏิบัติ ไม่ว่าจะมุ่งไปสู่ทิศทางซึ่งเป็นเป้าหมายหรือหันหลังให้เพราะความไม่รู้ ส่วนการปฏิบัติที่มุ่งให้โอกาสสัมผัสกับความจริงย่อมมีเหตุมีผล

พัฒนาความคิดอย่างถึงรากฐานด้วยเช่นกัน ดังนั้น คำถามที่ว่า “ไก่อเกิดก่อนไข่หรือไข่เกิดก่อน” จึงหาใช่ปัญหาโลกแตกดังเช่นที่หลายคนคิดได้ไม่ถึงมักนำมาสรุปในลักษณะ “เอาง่ายเข้า” เป็นกระบวนการความจริงซึ่งมีอยู่ในพื้นฐานการเปลี่ยนแปลงของชีวิตทุกรูปลักษณะอย่างหลีกเลี่ยง

ปัญหาการถ่ายทอดความรู้นับเป็นพื้นฐานสำคัญที่สุดในการจัดการศึกษา ก่อนที่จะแก้ปัญหาได้อย่างชัดเจน คงจะต้องนำเอาเหตุผลซึ่งอยู่บนพื้นฐานธรรมชาติของคนมาแจกแจงให้ภาพความจริงชัดเจนถึงระดับหนึ่งเสียก่อน

เนื่องจากมนุษย์ทุกผู้ทุกนามมีการอยู่ร่วมกัน สัมผัสซึ่งกันและกันและถ่ายทอดความคิดและกันเป็นธรรมชาติเพื่อหวังสืบทอดเชื้อสายเผ่าพันธ์์ อีกทั้งสรรพสิ่งต่าง ๆ ซึ่งชนรุ่นก่อนได้ทำให้สามารถสานถึงชนรุ่นหลังอย่างเป็นสัจธรรมด้วย ดังนั้น “ครูกับศิษย์” จึงหาใช่หมายถึงครูเรียนซึ่งมีกิจกรรมการเรียนการสอนอยู่ภายในห้องเรียนของสถาบันการศึกษาไม่ หากน่าจะหมายถึง “ใหญ่กับเยาวชน” ซึ่งมีหน้าที่สัมพันธ์ถึงซึ่งกันและกันทุกรูปลักษณะ

จากกระบวนการเรียนรู้ของมนุษย์แต่ละคนซึ่งเริ่มต้นจาก “ร่างกายกับจิตใจตัวเอง” ได้ที่ “ร่างกายทำหน้าที่เป็นสื่อระหว่างจิตใจกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการเรียนรู้และการนำสู่ประโยชน์กันระหว่างสองด้าน” และระบบการใช้สื่อจำเป็นต้องไล่เรียงจากสิ่งซึ่งอยู่ใกล้ใจที่สุดออกมาสู่ไกลอย่างเป็นขั้นตอนตามเหตุและผล ดังนั้นสิ่งที่อยู่ใกล้ใจที่สุดน่าจะได้แก่พฤติกรรมซึ่งมีทั้งส่วนกายร่วมกับพลัง อันได้แก่การนำปฏิบัติเริ่มจากมือและเท้าทั้งสองข้าง

หากมองในมุมกลับกันย่อมพบความจริงว่า การสัมผัสโดยมือและเท้าทั้งสองข้างมีถ่ายทอดความรู้สึกเข้าถึงรากฐานจิตใจได้ลึกซึ้งกว่าการรับฟังและการอ่านการเห็น ภาษิตในอดีตรู้ว่า “ลิปปากว่าไม่เท่าตาเห็น ลิบตาเห็นไม่เท่ามือคลำ” การปฏิบัติจึงเป็นสื่อธรรมชาติที่ชัดเจนกว่าการพูดให้ฟังและการเขียนให้อ่านโดยที่สองสิ่งดังกล่าว มีสภาพห่างจากกายและใจ จึงทำให้มองเห็นความจริงต่อไปอีกว่า หากปฏิบัติเป็นผลจริงแล้วจึงนำมาพูดย่อมพูดและเชื่อถือจริงโดยไม่มีสิ่งอื่นแอบแฝง หากชิงพูดก่อนปฏิบัติย่อมทำให้เกิดช่องว่างขึ้นภายใต้จึงนำสิ่งอื่นเข้าไปแฝงเร้นอยู่ภายใต้ไม่ยาก

อนึ่ง ธรรมชาติยังได้มอบเครื่องมือถ่ายทอดความรู้เสริมมาให้ในอีกด้านหนึ่งด้วยคือปฏิบัติได้ย่อมทำให้ฝ่ายผู้รับเกิดศรัทธา ทำให้รากฐานเปิดกว้างเพื่อความพร้อมรับมากขึ้น อีกทั้งตาม มนุษย์ไม่ได้อยู่คนเดียวในโลก ดังนั้นบนพื้นฐานการนำปฏิบัติ ทั้งสองฝ่ายจึงควรปฏิบัติกันอย่างเป็นธรรมชาติจึงจะได้รับผลดีมากที่สุด แม้ฝ่ายหนึ่งใช้ปากสั่งให้ปฏิบัติแต่อีกฝ่ายหนึ่งลงมือคำสั่ง ผลที่ได้รับย่อมไม่อาจเข้าถึงรากฐานจริงหากกระทำไปเพราะเกรงอำนาจมากกว่าความรู้สึที่จะทำ

สัจธรรมของการถ่ายทอดความรู้ดังกล่าวได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด แม้นำมาใช้ในการพัฒนาชนบทซึ่งมีคนท้องถิ่นเป็นกลุ่มเป้าหมายในการพัฒนากับคนในกลุ่มซึ่งเข้าไปดำเนินการ พึงควรใช้

และการนำปฏิบัติร่วมกันดังได้กล่าวมาแล้ว แต่ก็จำเป็นต้องมีการเลือกสรรเอาคนที่มีรากฐานจิตใจอยู่กับชาวบ้าน เพื่อหวังการนำปฏิบัติร่วมกันอย่างเป็นธรรมชาติจึงได้ผลอย่างจริงจัง แทนที่จะเข้าไปปฏิบัติในลักษณะ “สร้างมายาภาพ” ทำให้เกิดความเคลงใจเป็นปัญหาเพิ่มขึ้นมาอีกด้านหนึ่ง

ดังนั้น เมื่อสถาบันอุดมศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของสังคม และได้รับการสนับสนุนจากรายได้ภายในสังคม จึงจำเป็นต้องมีจิตสำนึกในการให้บริการสนองตอบแก่สังคมโดยหน้าที่อย่างสำคัญ แต่การให้บริการแก่สังคมได้อย่างสอดคล้องกันกับความต้องการของสังคม จึงจำเป็นต้องมีการเรียนรู้จากสังคมอยู่ในอีกด้านหนึ่งร่วมกันไปด้วย ดังนั้นผู้บริหารร่วมกับครูอาจารย์จึงควรมีคุณสมบัติมองเห็นภาพเชิงซ้อนและมองต่อกันได้หลายช่วงอย่างเป็นธรรมชาติ กล่าวคือ ผู้นำในการบริหารพึงต้องปฏิบัติร่วมกับครูอาจารย์และนำครูอาจารย์ลงปฏิบัติร่วมกับศิษย์ เลยไปถึงการนำลงร่วมปฏิบัติร่วมกับชาวบ้าน เพื่อหวังสานกระแสการเรียนรู้ถึงซึ่งกันและกัน โดยที่ช่วยให้ความคิดของแต่ละระดับสามารถมองได้สองด้านคล่องตัวยิ่งขึ้น

เมื่อคนในแต่ละระดับสามารถปรับความคิดได้อย่างอิสระ ไม่ว่าจะปัญหาอะไรเกิดขึ้นย่อมหาหนทางออกได้เองโดยไม่ต้องแย่งชิงกันมุ่งไปสู่จุดเดียวอย่างแคบ ๆ ดังที่พบเห็นประจักษ์พยานจากการทะเลาะกันรุนแรงยิ่งขึ้นเป็นลำดับ โดยที่พบว่า จากความรู้สึกลึก ภายในรากฐานจิตใจซึ่งแสดงออกในแต่ละช่วงชนให้อ่านความจริงได้ว่าการรังเกียจการปฏิบัติงานด้วยมือของตัวเอง อีกทั้งยังรังเกียจที่ทั้งทั้งสองข้างจะต้องสัมผัสกับพื้นดินด้วย นับเป็นสิ่งอ่านได้ถึงความจริงว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้สูญหายไปจากรากฐานแต่ละคนแล้วอย่างน่าเสียดายที่สุด

เราจึงพบภาพของวิถีทางที่นิยมนั่งทำงานในห้องปรับอากาศ นั่งรถคันยาว ๆ ซึ่งมีเปลือกนอกที่หุ้ม และนิยมการไปยืนกดปุ่มเปิดป้าย หรือไม่ก็นั่งอยู่ในห้องประชุมใหญ่ ๆ หน้าเส้นซีกล้อโทรทัศน์เคลื่อนที่ลงมาร่วมทำงานร่วมกับชาวบ้านบนพื้นดิน หากจำเป็นต้องลงไปก็มักไปยืนขึ้นนิ้วสั่งการ หรือไม่ก็ต้องมีบริวารห้อมล้อมรอบด้านเพื่อคอยเอาใจแบบดาวล้อมเดือนจนเป็นนิสัย หากเป็นครูอาจารย์ก็มักแสดงออกว่าตนรู้ดีเหนือคนอื่น ยิ่งในสาขาวิชาซึ่งตนเรียนมาจากมหาวิทยาลัยและได้ปริญญาสูง ๆ ส่วนผู้ที่ไม่ได้ก็มักมีบางรายเห็นโอกาสนำมาแอบอ้างเพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแสวงอำนาจและประโยชน์ใส่ตน โดยที่คิดว่าคนอื่นไม่น่าจับเท็จได้

หลายคนยังคงยึดติดอยู่กับรูปแบบของสาขาวิชาซึ่งเป็นเพียงเปลือกนอกของการเรียนรู้ จนกระทั่งทำให้เกิดความรู้สึกว่า เมื่อออกไปทำงานโดยที่ต้องไปอยู่ในสายงานอื่น คิดว่าเป็นการไปทำไม่ตรงกับสาขาซึ่งตนเรียนมา ดังที่ผู้เขียนมักพบเห็นได้เสมอ ๆ แทนที่จะสามารถเจาะลึกไปถึงแก่นแท้ที่เห็นได้ถึงรากฐานซึ่งเป็นหนึ่งเดียวกันทำให้สามารถปรับใช้กับทุกสาขาได้อย่างคล่องตัว

ในด้านการค้นคว้าวิจัยก็เช่นกัน เรามักพบความจริงว่ามีการยึดติดรูปแบบทำให้ไม่อาจลงความจริงได้อย่างชัดเจนให้เป็นที่เชื่อมั่นได้ จึงมักพบกับภาพซึ่งกล่าวกันว่า “ทำแล้วเก็บเข้าลิ้นชัก” และหลายครั้งหลายหนทำให้รู้สึกว่าการยึดติดรูปแบบซึ่งมีรากฐานอยู่ที่ชนต่างชาติ เนื่องจาก

ความเชื่อซึ่งปราศจากการรู้สึกได้ถึงความจริง หากใช้หลักธรรมนำวิเคราะห์เพื่อค้นหาความจริง
จับได้เป็นช่วง ๆ

ภาพระหว่างผู้ใหญ่กับเด็กที่พบเห็นได้ในปัจจุบัน ครูกับศิษย์ ไปจนถึงผู้บริหารระดับ
ภายใต้อำนาจการบริหารและการจัดการ ในด้านผู้ใหญ่ส่วนมากมักมีช่องว่างภายในรากฐานทำให้
ถึงความจริงทำให้มองเห็นว่าถ้าไม่สะท้อนภาพพฤติกรรมให้รู้สึกได้ว่ามีการใช้คนระดับล่างและ
เป็นเครื่องมือเพื่อประโยชน์แห่งตนก็จะตามใจในสิ่งที่ขาดเหตุผล ทั้งนี้และทั้งนั้น เนื่องจากชาว
ยังรู้ความจริงอันเป็นธรรมชาติในตนเอง จึงทำให้ขาดการปรับความคิดจากรากฐานตัว
อย่างเป็นธรรมชาติ จึงไม่น่าจะสงสัยว่า แม้ภาพรวมที่ใช่มองการอุดมศึกษา ก็คงถูกกำหนด
ไว้เพียงด้านบนและยังसानอกมานอกรั้วสู่สังคมได้ไม่มากพอที่จะสามารถถ่วงดุลปัญหาซึ่งก่อ
เสียให้แก่สังคมและประเทศชาติมาแล้ว

ภาพสะท้อนเท่าที่เห็นเป็นความจริงในปัจจุบันทำให้พบว่า คนมีนิสัยมุ่งไปข้างหน้า
ขึ้นไปด้านบนชัดเจนมากขึ้น ซึ่งยังไม่สิ้นสุดแค่นั้นในเมื่อมีกระแสโลกาภิวัตน์สู่ระดับโลก ก็
เลยไปให้ความสนใจกับชนต่างชาติต่างถิ่น และเน้นการให้ความสำคัญสู่ชาติที่มีการเปลี่ยนแปลง
ในด้านรูปวัตถุไปไกลกว่า เป็นวิถีทางที่มุ่งออกจากตัวเองทางเดียวอีกทั้งแรงมากขึ้น ทำให้
หวังซึ่งควรจะได้เห็นการมุ่งสู่อดีต หรือนึกถึงสิ่งซึ่งควรจะมีการซึมซับเข้าไปในรากฐานมาแต่
หวังที่ฟื้นฟูสติตัวเอง ช่วยให้เห็นพื้นดินอันเป็นที่เกิดและความสำคัญของคนระดับล่าง
เยาวชนซึ่งควรจะต้องถือว่าคือความหวังสำหรับอนาคต หรืออาจกล่าวได้ว่า “มรดกที่มีชีวิตและปัญ
คงจะเป็นไปได้ไม่ถ่วงนัก หากวิถีการเปลี่ยนแปลงยังเดินหน้าต่อไปสู่ทิศทางเดิมยังคงเห็นได้
ชัดเจนมากขึ้นต่อไปอีก

แม้ภาพรวมของการคิดแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจในปัจจุบัน ซึ่งแม้ว่าจะตกต่ำลงไปจนทำให้
ส่วนใหญ่ โดยเฉพาะจากด้านล่าง สะท้อนพฤติกรรมให้เห็นถึงความเดือดร้อน ทำให้มีการฆ่ากัน
จนถึงฆ่าตัวตายมากขึ้นเป็นลำดับ แต่ด้านบนก็สะท้อนธรรมชาติให้อ่านได้อย่างชัดเจนว่า มองข้าม
สำคัญที่พื้นดินถิ่นฐานของตัวเอง แต่มุ่งไปสนใจให้ความสำคัญแก่ชนต่างชาติ ทั้ง ๆ ที่ชาติกำเนิด
อยู่ในยามวิกฤต คงปล่อยให้คนระดับล่างซึ่งเป็นฐานเศรษฐกิจที่แท้จริงจำต้องพบกับภาวะสูญเสี
ไปอีก

หากนำหลักธรรมมาใช้เรียนรู้ความจริงที่มนุษย์ย่อมพบว่า ถือเป็นธรรมชาติของคน
ถิ่นซึ่งน้อยนักที่จะมีความจริงใจต่อผืนแผ่นดินถิ่นเกิดของตน รวมทั้งสรรพชีวิตที่เกิดบนผืน
ดินเดียวกัน ดังนั้นเมื่อคนท้องถิ่นหลงคิดแบบอย่างอันมีที่มาอยู่ในต่างถิ่น ย่อมทำให้ขาดความ
ใจต่อแผ่นดินตัวเองรวมทั้งชีวิตซึ่งเกิดมาร่วมแผ่นดินเดียวกันด้วย

หน้าที่ของสถาบันอุดมศึกษาตามพระราชบัญญัติและปัญหา

ตามที่พระราชบัญญัติของสถาบันอุดมศึกษาได้เขียนไว้ว่า มีหน้าที่พัฒนาการเรียนการสอน ค้นคว้าวิจัย และ ส่งเสริม เผยแพร่ศิลปวัฒนธรรม หลังจากการนำไปปฏิบัติผ่านพ้นมานานพอสมควร ได้สะท้อนภาพความจริงออกมาปรากฏให้เห็นได้ชัดเจนขึ้นว่า เขียนตามฝรั่งมากกว่าเกิดจากรากฐานตนเองอย่างเป็นธรรมชาติ

ในด้านงานค้นคว้าวิจัย มีประเด็นตัวอย่างซึ่งอาจนำมาวิเคราะห์ค้นหาเหตุผล และยังเชื่อว่า หากมองเห็นและเข้าใจธรรมชาติของคน น่าจะสานถึงประเด็นอื่นด้วย เช่น การใช้เอกสารอ้างอิง จากรากฐานซึ่งตกอยู่ในภาวะยึดติดทำให้เกิดความคิดว่า หากนำเอาหัวข้อเดียวกันมาทำการวิจัย ทำให้หลายคนเกิดความรู้สึกว่าซ้ำซ้อนกัน ทั้ง ๆ ที่ตามความจริง ทุกสิ่งมีรากฐานอิสระ แม้การปฏิบัติเรื่องเดียวกันหากต่างกรรมและกาลเวลาย่อมมีผลแตกต่างกันได้ นอกจากนั้นถ้าใครทำอะไรไว้แล้วมีผู้ทำเรื่องเดียวกันในภายหลัง ถ้าได้ผลไม่เหมือนกันก็มักมีแนวโน้มว่าเป็น การกระทำที่บกพร่อง นอกจากนั้นถ้าใครทำอะไรไว้แล้วมีผู้ทำเรื่องเดียวกันในภายหลัง ถ้าได้ผลไม่เหมือนกันก็มักมีแนวโน้มว่าเป็น การกระทำที่บกพร่อง เอกสารอ้างอิงจึงจำต้องกลายเป็นสิ่งแอบอ้างเพื่อประโยชน์ของผู้ปฏิบัติไปในที่สุด

นอกจากนั้น ถ้ามองเห็นภาพสองด้านและเห็นความสำคัญของคนเหนือกว่าสิ่งซึ่งนำมาลงบันทึกไว้บนแผ่นกระดาษแม้ในช่วงหลัง ๆ อาจมีการนำเก็บไว้ในเครื่องมีรูปแบบอื่น ๆ ก็ตาม แต่เขามักนิยมคิดกันว่า ผลการวิจัยซึ่งปรากฏอยู่ในด้านดังกล่าว มีความสำคัญเหนือกว่าความรู้ซึ่งผู้ปฏิบัติกรวิจัยได้รับ ใครจะไปแตะต้องอีกไม่ได้ ดังเช่นที่มักกล่าวกันว่า ทำแล้วก็เก็บเข้าลิ้นชักโต๊ะ เพราะขาดการมองเห็นความสำคัญของคน โดยเฉพาะควรเริ่มต้นจากผู้ปฏิบัติก่อนอื่น

หน้าที่ในการส่งเสริมวัฒนธรรม นับเป็นปัญหาในระดับพื้นฐาน เนื่องจากหากมองเห็นคนและเข้าใจได้ถึงความจริงย่อมพบว่า ศิลปะวัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์และชุมชนซึ่งมีมนุษย์อยู่ร่วมกันมีธรรมชาติอยู่แล้ว เพียงหันมาพิจารณาสู่อีกด้านหนึ่งว่า กระบวนการจัดการศึกษาซึ่งมนุษย์เป็นผู้คิดและดำเนินการ จะไม่ส่งผลกระทบต่อทำลายรากฐานจริง ย่อมเปิดโอกาสให้สิ่งดังกล่าวสามารถเจริญขึ้นและกระจายกว้างขวางออกไป รวมทั้งสืบทอดถึงชนรุ่นหลัง จากรากฐานอันมีที่มาจากธรรมชาติ

หรืออาจกล่าวว่า ส่งเสริมโดยไม่ต้องเสริม หากผู้คิดส่งเสริมและความอยากส่งเสริมลงไปได้ อีกด้านหนึ่งย่อมยังคงอยู่และมีโอกาสเจริญงอกงามได้อย่างอิสระ ดังนั้นวิถีชีวิตแต่ละคนซึ่งเน้นการปฏิบัติจากรากฐานตนเองอย่างมั่นคง จนกระทั่งมาถึงช่วงที่ทิศทางการคิดทวนกลับได้แล้ว ย่อมมองเห็นสังขารธรรม ณ จุดนี้และเข้าใจถึงรวมทั้งนำไปปฏิบัติได้เองอย่างเป็นธรรมชาติ

อนึ่ง จากรากฐานความคิดคนส่วนใหญ่ซึ่งสะท้อนความจริงออกมาปรากฏในลักษณะตัวใครตัวมันหรือเป็นเอกเทศ ทำให้ขาดการเชื่อมโยงถึงกันเพราะไม่อาจเข้าถึงเหตุผลและผล ทำให้ไม่อาจรู้ได้ว่า การเรียนการสอนก็ดี การค้นคว้าวิจัยก็ดี และการส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมก็ดี ถือเป็นเรื่องเชื่อมโยงถึงรากฐานจิตใจแต่ละคนเป็นหนึ่งเดียวกันหมด แม้ใครจะทำงานสาขาไหน ในด้านการนำไปปฏิบัติ

ย่อมสามารถใช้เป็นครูถ่ายทอดสู่ชนรุ่นหลังได้เอง โดยไม่ต้องแยกแยะอย่างปราศจากความจำเป็น

แต่เงื่อนไขที่เข้าไปแฝงในรากฐานอย่างลึกซึ้ง ก็ได้ทำให้มีแนวโน้มแยกแยะสาขาเร็วมาก กระทั่งในงานอื่น ๆ ยิ่งเป็นด้านที่อยู่บนรากฐานรัฐโดยตรงมักมีแนวโน้มคิดตั้งกรมตั้งกระทรวงให้อ่านได้ถึงความอยากซึ่งเข้าไปแฝงอยู่ในรากฐานคนอ่านได้อย่างชัดเจน แต่แล้วก็กลับทำให้ปัญหาได้ยากยิ่งขึ้นแต่จำต้องสูญทั้งด้านจิตใจและเศรษฐกิจมากขึ้นไปอีก

หากมองเห็นความจริงได้ลึกซึ้งถึงระดับหนึ่งย่อมอ่านได้ว่า สิ่งใดก็ตามที่เกิดจากรากอันเป็นธรรมชาติของมนุษย์มาแต่อดีต การคิดแก้ไขปัญหาซึ่งทำให้มนุษย์ตกอยู่ในสภาพที่น่าจะได้แก่การที่มนุษย์ละความอยากภายในรากฐานตัวเองเพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนมาสู่การรู้ผลชัดเจนยิ่งขึ้น โดยถือผู้ใหญ่ซึ่งมั่นคงอยู่ได้จากการนำปฏิบัติให้ถือเป็นแบบอย่างที่เหมาะสมแก่เราพและศรัทธา โดยที่หวนกลับมาปฏิบัติจากรากฐานตนเองอย่างจริงจังด้วย

สรุปปัญหาที่แฝงอยู่ในรากฐานการเรียนรู้

เท่าที่กล่าวมาแล้วน่าจะครอบคลุมรายละเอียดไว้ได้เป็นส่วนใหญ่ หากใครมองเห็นสิ่งใด ถ้าสามารถคิดได้ลึก ควรจะพบว่าคือรายละเอียดซึ่งเชื่อมโยงถึงเรื่องเหล่านี้ได้ด้วยตัวเอง หากน่าจะยกประเด็นขึ้นมาได้สองประการ (ความจริงคือประการเดียวกันหมด)

ประเด็นแรก โครงสร้างความคิดที่มองภาพรวมของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีลักษณะเจตีย์ปลายเรียวแหลมด้านเดียว สะท้อนภาพความจริงให้เห็นว่า เกิดจากรากฐานผู้ใหญ่ขาดสภาพ โดยเฉพาะพฤติกรรมจากแนวคิดของผู้ใหญ่มีอิทธิพลกำหนดแนวคิดของเด็ก ผลเสียของประเด็นนี้สืบเนื่องมาจากการขาด รูปเจตีย์ซึ่งมียอดแหลมแต่คว่ำปลายลงด้านล่าง ซึ่งหมายถึงการขาดทางจิตใจและความคิด ดังที่ได้ชี้แจงไว้แล้วในช่วงก่อน ซึ่งเกิดจากการปฏิบัติอย่างต่อเนื่องกันมาเล็ก โดยที่มีผู้ใหญ่เข้าใจและให้ออกาส มีการปิดกั้นกระแสในด้านวัตถุให้เหลือน้อยที่สุด

ประการที่สอง ภาพที่ใช้มองการอุดมศึกษา ถูกล้อมกรอบไว้ด้วยรั้วของมหาวิทยาลัย ซึ่งจะเน้นความสำคัญลงไปสู่ด้านล่างให้เห็นถึงพื้นดินที่ชีวิตคนระดับล่าง รวมทั้งเน้นความสำคัญของการปฏิบัติร่วมกัน และการอุดมศึกษาควรจะเห็นความสำคัญของการมีส่วนร่วมรับผิดชอบ การพัฒนาการศึกษาในระดับรองลงไปจนถึงระดับล่าง แทนการมองในลักษณะที่กันรั้วไว้ในแต่ล และที่สำคัญที่สุดก็คือการเปิดภาพรวมทั้งหมดสู่ประชาชนเน้นคนระดับล่างและเยาวชน

จะนำไปสู่การแก้ปัญหาได้อย่างไร

ก่อนอื่นใคร่ขอสารภาพความจริงว่า เรื่องที่นำมาเขียนทั้งหมด ตนไม่ได้มาจากการหรือฟังจากที่ไหน แม้บางจุดอาจเคยได้ยินมาบ้างไม่มาก แต่ก็หาใช่เหตุที่แท้จริงของการค้นคว้านำมาเขียนใหม่ แต่ใคร่ขออนุญาตกล่าวว่า เกือบทั้งหมดค้นคว้าจากสิ่งซึ่งเข้าไปนอนอยู่ในส่ว

ของหัวใจตัวเองโดยที่ได้มาจากประสบการณ์ชีวิต ซึ่งเกิดขึ้นโดยการนำปฏิบัติจากรากฐานความเป็นตัวของตัวเองมาโดยตลอด แม้บางช่วงอาจถูกตีตึงว่า เอาใจเด็กบ้าง ต้องการหาเสียงกับลูกศิษย์ และชาวบ้านระดับล่างเพื่อความดังของตัวเองบ้าง หากไม่ยึดติดยึดอมรู้ได้ว่าเสียงเหล่านี้คือสิ่งซึ่งช่วยให้เราได้รับการยกระดับจิตใจที่ช่วยเสริมสร้างความลุ่มลึกภายในรากฐานเพิ่มขึ้นอย่างเป็นธรรมชาติ

อนึ่ง สิ่งทีกล่าวนมาแล้วทั้งหมดอย่างรวม ๆ เป็นกระบวนการปัญหาที่มีการเชื่อมโยงถึงซึ่งกันและกันระหว่างทุกจุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านที่เข้าไปแฝงอยู่ในรากฐานคนทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงซึ่งกำหนดจุดปรับเปลี่ยนตัวเองภายในวิถีชีวิตเนิ่นนานออกไปเรื่อย ๆ ดังได้อธิบายไว้แล้วในประเด็นซึ่งชี้ให้เห็นความสำคัญของ จุดปรับเปลี่ยนทิศทางการความคิดที่มุ่งสู่มุมกลับ หากยังไม่เข้าใจชัดเจนขอให้นักกลับไปพิจารณาอีกครั้งหนึ่งแม้หลายครั้งก็ได้

การที่มีคนปรารถนาออกมาเป็นช่วง ๆ ว่า เราปล่อยปัญหาทิ้งไว้นาน คงหาใช้คิดจะทำเมื่อใดก็ได้ ในเมื่อคนยังคิดด้วยทิศทางเดิมแม้ตัดสินใจทำลงไปก็คงมีผลปรากฏอยู่กับทิศทางเดิมอย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น ดังนั้นการที่นำเอาข้อเสนอแนะในการแก้ไขปัญหามากกล่าวในที่นี้จึงหาใช่ว่าจะต้องลงมือทำเดี๋ยวนี้ จนกว่าคนจะมีความเข้าใจช่วยให้พร้อมที่จะรับได้

เรายังมองเห็นจุดปรับเปลี่ยนตัวเองของคนเคลื่อนตัวยาวออกไปจนกระทั่งหลุดออกไปนอกกรอบ ทำให้ด้านที่ทำหน้าที่คืนให้สังคมสั้นลงไป ดังจะอ่านได้จากกรณีกระแสร้องให้ขยายกำหนดการเกษียณอายุออกไปอีก แม้จะเกิดขึ้นกับคนกลุ่มเดียว วันหนึ่งก็น่าจะมีกลุ่มติดตามมาอีก กับอีกด้านหนึ่ง พอใกล้ถึงกำหนดเกษียณอายุ มักมีการวางแผนและใช้อำนาจเตรียมการเผื่อไว้ให้ตนมีงานรองรับเป็นการล่วงหน้า และบนพื้นฐานความเป็นพรรคพวก แม้นตนจะไม่ทันแต่ก็มีคนอื่นทำไว้ให้ อย่างที่เรียกกันว่า ระบบอุปถัมภ์

ความหมายของ การรู้จักพอ จึงน่าจะมีผลซึ่งมากกว่าภาพที่มองสู่ด้านวัตถุ หากน่าจะหมายถึงสิ่งซึ่งอยู่ในกระบวนการเรียนรู้ของแต่ละคนผู้ซึ่งเน้นการนำปฏิบัติจากรากฐานตนเองอย่างอิสระมาโดยตลอด ช่วยให้ได้ถึงช่วงปรับเปลี่ยนวิถีความคิดจากรากฐานตนเองอย่างเป็นธรรมชาติ ซึ่งแทนที่คำว่า "พอ" จะหมายถึงการหยุดทุกอย่างกลับสะท้อนให้เห็นความจริงว่า ทำงานอย่างมีความสุขโดยให้ความสำคัญแก่ประโยชน์ส่วนรวม อยู่เหนือส่วนตน

หากสังคมใด คนในสังคมนั้นมาถึงจุดนี้ได้ก่อนถึงก่อนชีวิตตัวเอง และมีคนลักษณะนี้กว้างขวางมากขึ้นจนเป็นคนส่วนใหญ่ ย่อมช่วยให้สังคมมีโอกาสฟื้นตัวได้อย่างเป็นธรรมชาติ

อนึ่ง หากหวังที่จะใช้กระบวนการจัดการศึกษาเป็นเครื่องมือแก้ไขปัญหาได้จริง คงต้องเริ่มแก้ไขจากด้านที่อยู่ภายในก่อนอื่น และคงหาใช่เพียงในสถาบันการศึกษาเท่านั้น หากคงต้องมองไกลไปถึงภายในรากฐานตนเองไม่ว่าจะเกิดขึ้นจากใครก็ได้ ซึ่งลงมือปฏิบัติอย่างจริงจังและมั่นคงอยู่ เพื่อให้เกิดบรรยากาศที่มีชีวิตชีวก่อนอื่น

อีกสิ่งหนึ่งคงต้องหวนกลับไปมอง โครงสร้างความคิดรูปเจตีย์ที่มีปลายแหลมชี้ขึ้นสู่ด้านบน ซึ่งขาดด้านที่มีปลายแหลมคว่ำลงด้านล่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านนี้หมายถึงความเจริญทางความคิดจากรากฐานจิตใจตนเอง โดยที่ควรจะมีไว้เป็นพื้นฐานรองรับความเจริญของอีกด้านหนึ่งอย่างสำคัญ การที่จะเกิดด้านนี้ได้คงต้องพิจารณาที่ผู้นำซึ่งควรจะมีธรรมชาติรักการนำปฏิบัติโดยมุ่งความสำคัญลงสู่ด้านล่างในลักษณะผสมผสานกันกับชีวิตคนท้องถิ่นและเยาวชน

ในอดีต ด้านที่มียอดแหลมชี้ลงสู่พื้นดินได้ถูกอิทธิพลจากวัตถุทำลายไปจนกระทั่งทำให้เหลืออยู่เพียงด้านเดียวซึ่งมียอดชี้ขึ้นสู่ด้านบนเท่านั้น จึงกำหนดให้สังคมจำต้องตกอยู่ในสภาพที่ได้รับเสียหายอย่างหนัก โดยที่ปรากฏชัดเจนอยู่กับปัญหาเศรษฐกิจ ซึ่งแท้จริงแล้วก็คือส่วนปลายสุดของโครงสร้าง การเน้นแก้ไขที่ระบบการเงินด้านเดียวอย่างเห็นได้ชัดจึงไม่ก่อให้เกิดความหวังขึ้นในบุคคลผู้มองเห็นสังขรณ์ได้อย่างลึกซึ้ง หากกลับคิดว่าน่าจะนำคนทั้งชาติไปสู่ภาวะตกเป็นทาสของสมบูรณ์ครบถ้วนทั้งกระบวนการในที่สุด

แม้ว่าสังคมและประเทศชาติจะเปลี่ยนไปสู่ทิศทางไหน แต่คนซึ่งปรากฏเปลี่ยนแปลงอยู่ พื้นฐานความหลากหลายอย่างเป็นธรรมชาติย่อมมีการกระจายรูปลักษณะและเงื่อนไขซึ่งอยู่ในรากความคิดออกไปเป็นสองด้านดังเช่นที่หลักสถิติได้ชี้ถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติไว้ในรูปของ การกระจายความถี่ ดังนั้นจึงเชื่อว่ามีคนในสังคมส่วนหนึ่งซึ่งผ่านจุดหวนกลับช่วยให้หยั่งรู้แล้วว่า แม้สถานการณ์ทางสังคมจะเลวร้ายแค่ไหน แต่อีกด้านหนึ่งย่อมถือเป็นครูสอนให้เข้าถึงสังขรณ์ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ดังหลักธรรมได้ชี้ไว้ว่า จงมองทุกสิ่งในด้านดี ซึ่งจะสามารถเข้าถึงจุดนี้ได้จริงจำต้องผ่านพ้นจุดหวนกลับได้แล้ว และผู้ที่ผ่านพ้นแล้วย่อมมุ่งมั่นทำงานมากขึ้น เนื่องจากมองเห็นแล้วว่าช่วยส่งผลให้ตนได้รับยกระดับคุณค่าจากรากฐานตัวเองให้สูงยิ่งขึ้น

หวนกลับมาพิจารณาสภาพปัจจุบันอีกครั้งหนึ่งแม้มองจากสภาพทั่ว ๆ ไป ทำให้กล่าวไว้วางใจได้ว่า กระบวนการจัดการศึกษาของสังคมไทยยังไม่ได้ลุกขึ้นยืนหยัดเพื่อสะท้อนบทบาทร่วมคิดปฏิบัติเพื่อแก้ไขปัญหากับประชาชนจากความจริงให้เชื่อมั่นได้

หากพิจารณาเหตุและผลจากพื้นฐานสังขรณ์เท่าที่กล่าวมาแล้วทั้งหมด น่าจะเห็นความจริงได้อย่างชัดเจนว่าควรเน้นการนำปฏิบัติโดยที่มีผู้ใหญ่กล้าลุกขึ้นยืนและเดินทวนกระแสวัตถุได้อย่างมั่นคง ซึ่งย่อมมีผลช่วยให้ชนรุ่นหลัง เกิดศรัทธาและใช้เป็นที่พักพิงทางใจโดยที่มีสัมพันธถึงความคิดได้อย่างชัดเจน แม้ว่าด้านร่างกายอาจทำให้จำต้องผ่อนปรนในบางเรื่องที่มีความเข้าใจยอมถือว่าเป็นเพียงเปลือกนอก ส่วนด้านในยังคงมองเห็นเป้าหมายชัดเจนอย่างเนื่องกันไปโดยตลอด ย่อมเห็นได้ว่าวิถีทางดังกล่าวหาใช่เพียงแต่มุ่งให้บริการแก่สังคมเท่านั้น ผู้นำปฏิบัติย่อมได้รับผลสร้างสรรค์คุณค่าให้แก่ตนเอง ณ ที่รากฐานลึกซึ้งยิ่งขึ้น ซึ่งถือเป็นสิ่งที่ทุกคนมีโอกาสปฏิบัติได้อย่างภาคภูมิใจด้วย